

БУДЕННА ПРАВОСЛАВНА СВІДОМІСТЬ У ПРОСТОРИ РЕЛІГІЙНОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ: СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті з'ясовується специфіка конструювання сучасної буденної свідомості в контексті релігійної повсякденності українських носіїв православної свідомості. Дослідження буденної православної свідомості в контексті повсякденності передбачає визначення релігійної активності, ціннісних орієнтацій та життєвих орієнтирів свідомості віруючих, що дає можливість більш повно встановити глибину їх релігійності. Вивчення сучасного українського православ'я не на рівні офіційних документів та заяв, а шляхом занурення в реальні процеси, що відбуваються в Церкві, з'ясування характеру повсякденного життя громад та парафій відкриває нові горизонти у вивченні православної релігійності.

Ключові слова: буденна свідомість, релігійна повсякденність, релігійність, релігійні практики, українські православні віруючі.

Постановка наукової проблеми та її значення. Трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві зумовлюють дослідження проблем, пов'язаних з повсякденним життям індивідів, тому питання вкорінених у персональному досвіді людини витоків повсякденності, змісту її індивідуального буття набувають особливого значення. Важливими вимірами релігійної повсякденності є історична визначеність і специфіка повсякденного життя в конкретному соціальному середовищі. Неоднорідність українського соціокультурного простору виразилась у поліваріантності культурно-релігійних ідей та розгалуженні всередині православ'я. Диференціація православної конфесії – явище, що вимагає ґрунтовного дослідження спільних для українських церков рис сучасної православної релігійності. Спільними проблемами релігійності сьогодення всіх православних інституцій України є позавіросповідні елементи свідомості віруючих, церковна субкультурність, парафіяльна ізоляція, пасивність мирян, інертність у модернізації, обрядовірство. Буденна релігійна свідомість як вияв повсякденності носіїв православної традиції є однією із закономірностей нинішнього українського соціокультурного простору, що й визначило предмет наукової рефлексії дисертанта.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Розмаїття уявлень, мислення, діяльності, що складають цілісний образ світу індивіда, реалізується у повсякденній реальності, яка часто розкривається через оперування поняттями «життєвий світ» [3], «повсякденна реальність» [15].

Науковий доробок українських вчених останніх років представлений докторською дисертацією І. В. Карпенка, в якій здійснено філософське осмислення структур повсякденності, що беруть участь в організації простору смислотворення сучасної людини. Вивчення повсякденності, зазначає автор, дозволяє зрозуміти мінливий характер сучасного суспільства з його непередбачуваністю, зростанням нестабільності, плюралізму і культурного різноманіття [4, с. 3]. В кандидатській дисертації Н.Є. Шолухо проаналізовано стратегії дослідження культури повсякденності, визначено феноменологічну, соціологічну, історичну, екзистенційну, семіотичну та структуралістську школи. Автор досліджує історико-культурний контекст формування світоглядних і філософських настанов [14].

Серед здобутків російських вчених можна виокремити дослідження К. Елбакян, котра визначає повсякденність як природну умову життєдіяльності людей, яка є сукупністю функцій, цінностей, норм, відносин та дій індивіда, становить життєвий світ людини. Це світ людських уподобань і турбот, потреб і можливостей, недооцінка або насильницьке придушення яких призводить до особистих трагедій і соціальних катастроф. Буденна свідомість характеризується цілісністю завдяки особистому залученню індивіда в усі процеси, що відбуваються, навіть за відсутності саморефлексії. Дослідниця аналізує наукові підходи до розуміння повсякденності, з'ясовує, які структури свідомості її фіксують, розглядає повсякденність релігії в контексті процесів секуляризації, сакралізації, ресакралізації, клерикалізації, що мають істотний вплив на її щоденне існування. Релігія повсякденності визначається автором як щоденне підтримування на

рівні буденної свідомості релігійної віри, яка ґрунтується на особистому релігійному досвіді, виконанні релігійних практик, що відображають цю віру, символах, моделях поведінки, релігійних уявленнях та оцінках дійсності [15].

В дисертації А. Тарабукіної «Фольклор і культура прицерковного кола» докладно описується система поглядів, цінностей, оцінок, що склалася у наших сучасників на парафіяльному рівні, виявляється ряд характеристик церковної субкультури за допомогою дослідження фольклору [10]. Монографія В. Чесноковой «Тісним шляхом», присвячена процесу оцерковлення населення Росії наприкінці ХХ століття, в якій автор аналізує становлення парафій в період відродження церковного життя. Дослідження є спробою соціологічного, хоча й не зовсім ціннісно-нейтрального, аналізу церковності й стосується низки важливих характеристик общинно-парафіяльного життя [12]. Парафіяльного рівня повсякденного життя торкається М. Мітрохін, який запропонував класифікацію оцерковлених віруючих, виокремлюючи три категорії: вікову, традиційну й світоглядну [6, с. 52]. Методику розрахунку індексу оцерковленості, розроблену В. Чесноковою, використовує Ю. Ю. Синеліна, яка виявляє не лише рівень оцерковленості, а й встановлює її динаміку. Дослідниця зробила висновок про відсутність значних зрушень в оцерковленні, натомість спостерігається повільне засвоєння різних граней церковного способу життя, причому, в одних випадках це відбувається протягом нетривалого часу на звикання, в інших – пов'язане з більш важким подоланням звичок доцерковного способу життя [8, с. 92].

Усвідомлення відсутності достатньої кількості наукових праць, присвячених повсякденному життю православних громад спонукало вчених до російсько-французького проекту «Двадцять років трансформації: релігійні та соціальні практики російських православних парафій» (2008-2010), завдання якого полягало в багатоаспектному аналізі різних форм сучасної православної соціальності. Дослідження містить соціологічний та антропологічний аналіз «кореневої системи» сучасного православ'я – парафій і громад і торкається багатьох тем, зокрема, співвідношення парафій і громад, типологізації цих об'єднань, складу парафіян і кліру, їх взаємин, типів релігійного авторитету (включаючи авторитет парафіяльного священика, духівника і старця), ролі священиків і мирян всередині парафій та громад, основних богослужбових практик (на літургії і поза нею), співвідношення колективних та індивідуальних практик в церковній субкультурі, процесів формування парафіяльної ідентичності громад і парафій, взаємозв'язку між громадами й суспільством [7].

За словами В. Ганеграафа, християнство як релігія не може бути зрозумілим на основі вмісту доктрин, оскільки існує розрив між християнством, яким живуть і християнською теологією. Традиційний статус теології як виразника сутності християнства не виправданий жодною ідентичністю з християнством як релігією, й існує як пережиток з часу, коли представники християнства мали можливість підтримувати ілюзію такої ідентичності. Для уникнення цієї ілюзії теологія має відповідати справжнім реаліям християнства як релігії, згідно з якою живуть і яку практикують у повсякденному житті, а не бути збіркою доктрин, яких дотримуються віруючі [2, с. 100-101].

Відтак **мета** статті – з'ясування особливостей конструювання сучасної буденної свідомості в контексті релігійної повсякденності українських носіїв православної традиції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Релігійна повсякденність виявляється у функціонуванні релігії в щоденних соціальних умовах, її соціальній ролі, цінностях і нормах, релігійних відносинах та релігійній діяльності, що вибудовуються на їх основі і складають ядро релігійно-конфесійного життя та його проекцію у зовнішній, соціальний світ. Буденне життя віруючих виникає в результаті процесів оповсякденення, є способом присутності в світі, формою соціальності [15]. Очевидно, слід відрізнити повсякденність від буденності, в рамках якої розглядається життя людини. Буденність – побутове, буденне життя, щоденні турботи про забезпечення свого фізичного існування, атрибутами яких є передбачуваність, стійкість, надійність. З буденністю безпосередньо пов'язана буденна свідомість, в якій стихійно відображається повсякденність у вигляді понять, поглядів, знань, стереотипів, ціннісних установок, норм, що сприяють орієнтації людини в навколишній дійсності. На глибинному й неусвідомлюваному рівні повсякденність постає умовою, принципом, правилом конституювання, створення інститутів, соціальних практик тощо. Конструювання буденної релігійної свідомості бере свій початок з життєвого світу звичайної людини й зумовлене легітимацією суб'єктивного знання, набутого в результаті випадкових узагальнень, інтеракцій, нерелективного досвіду [11, с. 20].

Водночас буденний рівень релігійної свідомості формується й завдяки залученню людини до життя релігійних громад, певних релігійних та культурно-історичних традицій, участі в релігійних обрядах. Якщо компоненти повсякденного життя збігаються, їх носії об'єднуються в релігійну групу, яка не виключає розвиток повсякденного світу окремих індивідів. В результаті повсякденних релігійних практик, прихованих суб'єктивних мотивацій та інтенцій екзистенційного плану в буденній свідомості відбувається редукція концептуальних конструктів релігії. Тому на рівні буденної релігійної свідомості, як правило, не формулюються певні фундаментальні світоглядні проблеми, не залучаються точні терміни, виважені аргументи, глибокі знання для осмислення й обґрунтування положень релігійних традицій, джерел, подій. Натомість буденна релігійна свідомість містить вірування, образи, уявлення, стереотипи, ситуативні приклади, настрої, ілюзії, міфологеми, психологічні установки, забобони, характерною особливістю функціонування яких є безпосередність сприйняття та злиття з життєвим досвідом, успадкованими традиціями.

Досліджуючи буденну свідомість у просторі релігійної повсякденності, очевидно, неможливо обійти проблему православної церковності – складного процесу, пов'язаного з докладанням віруючим певних зусиль для подолання перешкод соціального середовища й ведення християнського способу життя. На думку В. Чеснокової, вивчення процесу оцерковлення слід розпочинати з дослідження елементів способу життя, всередині якого на цей момент відбувається перебіг релігійної роботи людини над собою. Засвоєння цих елементів свідчить про просунутість людини на шляху набуття церковного вигляду і про ступінь стійкості процесу розвитку в цьому напрямку. Оцерковлення – це добровільне визнання людиною впливу Церкви через засвоєння собі встановленого в ній способу життя та способу думок. При цьому засвоєння способу мислення відбувається паралельно і в тісному зв'язку з засвоєнням способу життя, який є провідником сталого впливу Церкви на людину, що дозволяє останній з часом виробити нове ставлення до світу і до себе самої [12].

Вчені наголошують, що релігійна повсякденність, як процес, постійно формується впродовж життєдіяльності суб'єкта-носія [5, с. 238]. Так, релігійні знання, ідеї, мотиви, значення, смисли, цілі, проекти конституують релігійну свідомість індивіда через процеси пізнання, інтерпретації і життєвого проектування. Натомість практична діяльність віруючих утворює форму і структуру релігійної повсякденності, характеризується наявністю рутинізованих (звичних) практик. Життєвий світ православних віруючих містить не лише повсякденні рутинізовані практики, а й екстремальні – кризові ситуації, драматичні обставини ухвалення рішення, моменти одкровення, пригодницькі ситуації. Піддаючись осмисленню й інтерпретації, релігійні практики впливають на формування життєвого досвіду індивіда, опосередковано відбиваючись у повсякденних практиках. Цінності, установки, інтереси носіїв буденної православної свідомості – з одного боку, участь у релігійних практиках – з іншого, є важливими компонентами релігійної повсякденності.

В сучасних умовах полірелігійного середовища, в якому православна конфесія є одним з учасників релігійного дискурсу, важко підтримувати релігійну віру, відобразити її в релігійних практиках, символах, моделях поведінки, релігійних уявленнях та оцінці дійсності. О. Агаджанян і К. Русселе в передмові до збірки статей «Приход и община в современном православии: корневая система российской религиозности», зазначають, що на початку XXI ст. Церква, як і окрема парафія, існують у вигляді особливих субкультур на тлі здебільшого секулярного суспільства. «Проте це не означає, як правило, що вони – ізольовані анклавні. Парафії та громади вбудовані в тканину цінностей і зв'язків соціального оточення через своїх членів. Для частини їх ці парафії та громади служать головною смисловою й соціальною опорою життя; багатьом – формою взаємодопомоги й навіть виживання. Деякі з цих громад є – насамперед, через різні види соціального служіння, – однією з поширених форм добровільної солідарності» [7, с. 5].

В сучасних дослідженнях домінують переважно показники визначення практичної реалізації релігійності, тобто увага акцентується здебільшого на визначенні участі віруючих в релігійному культі [9, с. 92]. Поняття «оцерковлення», на думку М. С. Алексєєвої, не може розглядатися не лише як ідентичне релігійності, а й як універсальний показник для представників усіх конфесійних та позаконфесійних типів релігійності. Оцерковлених віруючих однозначно визначити досить складно, виявляючи лише параметри релігійної активності. Виконання обрядових дій не є достатньою підставою для характеристики людини як релігійної особистості, тому важливим є з'ясування присутності релігійних поглядів у повсякденному житті віруючих, у їх релігійній поведінці. Проте слід мати на увазі, що визначення релігійної мотивації поведінки, виявлення ступеня проникнення релігійних ідей та цінностей у повсякденність віруючих

становить певні труднощі. Ймовірно є не особиста думка й реальна позиція респондента, а орієнтація на очікувану від нього поведінку, тому якісні методи дослідження в цьому випадку мають перевагу над кількісними [1, с. 101].

В умовах синкретизму сучасної релігійної свідомості постає проблема сумісності православ'я з нехристиянськими та квазірелігійними феноменами й аналіз проблеми з позицій інклюзивізму й ексклюзивізму як стратегій життєдіяльності віруючих, їх світосприйняття, світорозуміння і світогляду. Ексклюзивізм визнає істинною тільки певну релігію, її віровчення і традиції, спростовуючи всі інші, що веде до релігійного фундаменталізму. Натомість інклюзивізм вважає всі релігії своєрідними способами вираження релігійної істини, не заперечує спасительних вартостей інших релігій [13]. На конструювання повсякденної реальності українських православних віруючих впливає захоплення новими релігійними рухами, позавірповідною містикією, різними видами окультизму, яким притаманні елементи квазірелігійності.

Християнські рухи, народні практики не вичерпують можливостей християнства проявлятися поза вже створеними церквами та нормативними теологіями. Християнські духовності можуть набувати форм синкретичних духовностей. Вони з'являються, коли християнською символічною системою оперують таким чином, щоб вона могла увібрати релігійні чи нерелігійні елементи з нехристиянських символічних. Існує також ряд модернових та сучасних феноменів – синкретичних постхристиянських духовностей, які не ґрунтуються на християнській символічній системі, є цілком індивідуальними незалежними сумішами, що складаються з розрізнених фрагментів, узятих із розмаїття доступних символічних систем [2, с. 110].

Християнська релігія, на думку В. Ганеграафа, має надзвичайно важливий позаінституційний прояв у суміжних площинах, які зазвичай асоціюються з фольклором, магією, забобонами, як прагматичним виміром християнства. Важливість цих феноменів для християнської культури та сучасних практик останнім часом визнали й теологи, хоча й вважають їх нерепрезентативними для сутності християнства язичницькими пережитками. Загалом, «християнська релігія, християнські релігії, християнські ересі, християнська народна магія та християнські езотеризми, – всі вони базовані на християнських символічних системах і не можуть бути зрозумілими без них» [2, с. 105].

Буденна свідомість сучасного православного віруючого містить переосмислені вірування та уявлення архаїчного типу, що мають автохтонне походження. У свідомості православних віруючих присутні елементи позацерковної релігійності у вигляді віри у віщі сни, чаклунство, магію тощо. Релігійна повсякденність характеризується імпліцитними архаїчними виявами міфологічної архаїки, що збереглися у формі повір'їв та прикмет. На цій основі в масову свідомість впроваджуються штучно сконструйовані стереотипи, спрощені форми стійких уявлень про факти дійсності, які ґрунтуються на архетипах та бінарних опозиціях, сформованих у надрах архаїчної міфологічної свідомості. Нові міфології, звертаючись до автохтонних міфологічних образів та символів, шляхом роботи з міфологемами заміщують їх сучасними стереотипами та брендами. «Вторинні» міфологічні символи в буденній релігійній свідомості передають лише конотації традиційних символів мислення.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Відтак дослідження буденної православної свідомості в контексті світу повсякденності її українських носіїв передбачає з'ясування релігійної активності й ціннісних орієнтацій та життєвих орієнтирів свідомості віруючих, що дає можливість більш повно з'ясувати глибину їх релігійності. Важливими науковими завданнями, в тому числі й з перспективними майбутніми дослідженнями, постають питання визначення простору релігійної повсякденності громад, у яких релігійний комплекс вбудований у життєвий світ віруючих, на відміну від тих, де лише звершуються конкретні релігійні потреби та виявлення у буденній свідомості міфологем, пов'язаних з традиційними слов'янськими анімістичними образами.

Література:

1. Алексеева М. С. Воцерковленность как показатель религиозности / М. С. Алексеева // Социологические исследования. – № 9. – 2009. – С. 97-102.
2. Ганеграаф В. Мрії про теологію та реальність християнства / В. Ганеграаф // Філософська думка / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. – К., 2013. – № 3. – С. 92-116.
3. История философии: Запад–Россия–Восток. – Т. 3: Философия XIX – XX в. – М., 1999. – С. 220–229.
4. Карпенко І. В. Філософська рецепція повсякденності в просторі культури: автореф. дис. ... доктора філос. наук: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури / Карпенко Іван Васильович; Харківський держ. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 37 с.

5. Касавин И. Т., Щавелев С. П. Анализ повседневности / И. Т. Касавин, С. П. Щавелев. – М.: Канон+ ОИ «Реабилитация», 2004. – 430 с.
6. Митрохин Н. А. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы / Н. А. Митрохин. – М.: [Издательство НЛЮ](#), 2004. – 648 с.
7. Приход и община в современном православии: корневая система российской религиозности / Под редакцией А. Агаджаняна, К. Русселе. – М.: Весь мир, 2011. – 368 с.
8. Синелина Ю. Ю. Динамика процесса воцерковления православных / Ю. Ю. Синелина // Социологические исследования. – 2006. – № 11. – С. 89-97.
9. Синелина Ю. Ю. О критериях определения религиозности населения [Электронный ресурс] // Synergia.itn.ru: [сайт] / Ю. Ю. Синелина. – Режим доступа: <http://www.synergia.itn.ru/kerigma/katehiz/stat/krit-rel.htm>. – Название с экрана.
10. Тарабукина А. В. Фольклор и культура прицерковного круга. Дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.09 – Фольклористика [Электронный ресурс] / Тарабукина Арина Валерьевна; Институт русской литературы (Пушкинский Дом). – СПб., 2000. – Режим доступа: ruthenia.ru...Tarabukina/arina_tarabukina.html. – Название с экрана.
11. Хренов И. А. Мир повседневности в социально-философской рефлексии: автореф. дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11 – социальная философия / Хренов Игорь Анатольевич; Тверской государственный университет. – Тверь, 2007. – 21 с.
12. Чеснокова В. Ф. Тесным путем: процесс воцерковления населения России в конце XX века [Электронный ресурс] // Krotov.info: [сайт] / В. Ф. Чеснокова. – Режим доступа: http://www.krotov.info/history/20/1990/chesnokova_01.htm. – Название с экрана.
13. Шевченко В. В. Істинність релігії і проблема налагодження міжконфесійного діалогу сучасності [Электронный ресурс] // kda.org.ua: [сайт] / В. В. Шевченко. – Режим доступа: <http://www.kda.org.ua/statti/236-dialog.html>. – Назва з екрану.
14. Шолуха Н. С. Культура повсякденності в контексті "філософії іншого" (на матеріалах спадщини Еманюеля Левінаса): автореф. дис. ... канд. Культурології : 26.00.01 / Шолуха Наталія Євгенівна; Харк. держ. акад. культури. – Харків, 2010. – 16 с.
15. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Сост. А. Я. Алхасов. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с.
16. Элбакян Е. С. Повседневность в мире религии, религия в мире повседневности [Электронный ресурс] // [ReligioPolis](#): [сайт] / Е. С. Элбакян. – Режим доступа: <http://www.religiopolis.org/religiovedenie/5985-povsednevnost-religii-ili-religija-povsednevnost...> (13.03.2013). – Название с экрана.

Борейко Ю.Г. Обыденное православное сознание в пространстве религиозной повседневности: современный украинский контекст. *В статье выясняется специфика конструирования современного обыденного сознания в контексте религиозной повседневности украинских носителей православного сознания. Исследование обыденного православного сознания в контексте повседневности предполагает определение религиозной активности, ценностных ориентаций и жизненных ориентиров сознания верующих, дает возможность более полно определить глубину их религиозности. Изучение современного украинского православия не на уровне официальных документов и заявлений, а путем погружения в реальные процессы, происходящие в Церкви, выяснения характера повседневной жизни общин и приходов открывает новые горизонты в изучении православной религиозности.*

Ключевые слова: обыденное сознание, религиозная повседневность, религиозность, религиозные практики, украинские православные верующие.

Boreyko Y. G. Everyday Orthodox consciousness in space daily religion: modern Ukrainian context. *The article revealed specific design of modern everyday consciousness in the context of daily religious ukrainian orthodox carrier awareness. Research ordinary orthodox consciousness in the context of everyday life involves identifying religious activity, values and life orientations minds of believers, which makes it possible to more fully establish the depth of their religion. At the level of ordinary religious consciousness is usually not formulated some fundamental ideological problem, not involved in precise terms, arguments, knowledge and understanding of the rationale of the provisions religious traditions, sources and events. Instead, ordinary religious consciousness includes beliefs, images, perceptions, stereotypes, case studies, moods, illusions, myths, attitudes, prejudices, characteristic of the operation of which is the immediacy of perception and merge with life experience, inherited traditions. Study of modern ukrainian orthodox church is not at official documents and statements, but through immersion in the actual processes taking place in the church, to ascertain the nature of everyday life of communities and parishes breaks new ground in exploring the orthodox religion.*

Feature of everyday space in modern ukrainian reality is use for building mass consciousness myths. An important challenge arises in the identification of everyday consciousness myths associated

with traditional Slavic animistic images. In modern society, the impact on public consciousness leads to structural changes in everyday reality. Mythology consciously actualized in the context of mythologizing that removes part of the myth, and focuses on rational categories and principles. The process of mythologizing is to interpret the world within the ideas and concepts that occur in society as a value.

Key words: ordinary consciousness, religious everyday life, religion, religious practice, ukrainian orthodox believers.

[\[1\]](#) © Борейко Ю. Г., 2014.